

Verwondering. Artikel naar aanleiding van voordracht op de conferentie mens en muziek 25-27 oktober 2012 in Schoorl

‘De verwondering treft het hart zonder het te kwetsen’
(Augustinus, Confessiones XI)

Inleiding

Op de miniconferentie in februari 2012, gericht op muziek voor het jonge kind, kwamen we een aantal keer op het begrip ‘verwondering’ terecht. Het was een gegeven welk een rol speelde in de twee lezingen die ik verzorgd heb op deze conferentie. (zie artikel Muziek en het kleine kind op de website van Mens en Muziek) Sprekend over het jonge kind en zijn vermogens om het leven tegemoet te treden, ontkom je er niet aan om over verwondering te spreken. Wanneer je werkt met de muziek die speciaal voor het kleine kind is gecreëerd en die we kennen als pentatoniek of kwintinstemmingsmuziek dan treedt de stemming van verwondering meteen op de voorgrond.

Het thema van verwondering kwam op de genoemde conferentie ook terug als één van de motto’s bij beide lezingen, een motto welke kwam van Jon-Roar Bjørkvold: “De verwondering is de zoekende onrust van het leren.”

Aan het einde van het plenumgesprek kwamen we met elkaar op het thema van de verwondering en merkte dat hierbij vele harten open sprongen.

Dit was voldoende reden voor de initiatiefgroep om de conferentie van 2012 het thema ‘Verwondering’ mee te geven. In dit artikel wil ik wat rondom het thema verwondering wandelen. Vanuit een aantal verschillende gezichtspunten hoop ik wat inzichten en ervaringen bij elkaar te zetten die de thematiek van verwondering wat inzichtelijk maakt.

Opvallend is dat het woord verwondering bijna bij iedereen een soort van glimlach en ogenblikkelijk enthousiasme teweeg brengt. Het is een begrip dat op diverse gebieden graag gehanteerd wordt om houvast te bieden aan zaken als verbinding maken, verdieping bieden, onbevangenheid suggereren, open vragen stellen enzovoort. Op het internet valt te zien dat diverse vlakken in het maatschappelijk leven zich dit begrip toe eigenen. Dat varieert dan van een webwinkel in oosters antiek en design, tot therapeutische centra, coaching bureaus, kunstenaars collectieven, koffie- en eethuizen tot zelfs een heus ‘ministerie van verwondering’! (www.ministerievanverwondering.nl) Op deze laatste website staat te lezen dat het ministerie van verwondering ‘mensen beweegt om stil te staan bij verwondering.’

Intermezzo: Verwondering in de trein:

“Ik zat goed, al was het tweede klas. Internationale treinen hebben die allure. Er werd omgeroepen dat het eerste klas rijtuig niet toegankelijk was en dat treinstel nummer zoveel derhalve voor eerste klas reizigers was. Of de tweedeklassers plaats wilde maken. Ik kon blijven zitten in mijn coupé. Ik zat goed, al was het tweede klas. Toen ik later uitstapte ontdekte ik een papier, geplakt op de coupédeur. Daarop stond dat juist dit treindeel gereserveerd was voor eerste klas reizigers. Ik had met terugwerkende kracht dus eerste klas gereisd in een tweedeklas rijtuig. Ik verwonderde mij over de luxegedachte die mij overviel dat een simpel papiertje met plakband mij kan verheffen van doorsnee reiziger tot een eerste klasser.”

MO

De zoekende onrust van het leren

Er zijn vele prachtige aforismen in omloop waarin woorden wordt geprobeerd te geven aan de essentie van verwondering. Maar laten we ons richten op de uitspraak van Jon-

Roar Bjørkvold: “Verwondering is de zoekende onrust van het leren.” Een drietal gegevens wordt hierin genoemd: ‘zoeken’, ‘onrust’ en ‘leren’. Drie onderdelen met elk een eigen plek. De verwondering staat blijkbaar in dienst van het leren. Het leidt dus ergens heen, het is blijkbaar een begin van een proces van ontwikkeling. Het leren moet nog komen, maar verwondering gaat eraan vooraf. Verwondering is daarmee, in een uitspraak van Plato, ‘de bron van alle kennis’, of nog specifiek van de filosofie. Maar hoe zit het met de drie begrippen?

Het ‘zoeken’ duidt op de vragende open houding die hiermee verbonden is. Maar het is niet ongericht, zoeken gaat altijd ergens heen. Je zoekt niet willekeurig. Wanneer je aan het zoeken bent en iemand vraagt wat je zoekt, zal niemand zeggen dat hij niets specifiek zoekt. Nee, zoeken is altijd toch gericht op een doel. Dit doel kan heel concreet zijn, zoals wanneer je je sleutels kwijt bent, maar dit is niet het zoeken wat hoort bij de verwondering. Bij verwondering is het zoeken gericht op het leren kennen van de wereld, in de breedste zin van het woord. Dat kan dus heel klein zijn als het zien van een paddenstoel, maar het kan ook gaan om grote filosofische wereldomvattende vraagstukken. Het zoeken bij de verwondering heeft een richting omdat het begint vanuit een ervaring of een waarneming die geduid wil worden. De verwondering impliceert een zoekende, vragende houding met een grote mate van onbevangenheid. Niet alles wordt meteen vanuit begrippen geduid maar het is juist werkzaam om de bekende begrippen zoveel mogelijk achterwege te laten. Anders leidt het waarnemen alleen maar tot duiden, tot definiëren. Dan heeft de verwondering haar werkzaamheid verloren.

Vervolgens de ‘onrust’. Onrust impliceert instabiliteit, zo wordt dit gebruik veelal geduid. ‘Wat ben jij onrustig’ betekent toch dat er even iets niet goed is. Rust is de gewenste staat, onrust is minder gewenst. Maar onrust heeft ook een andere kant. Het geeft namelijk tegelijk dynamiek. Een mooi beeld hierin is de ‘onrust’ in een uurwerk. De kern van een uurwerk, zo’n ‘ouderwets’ mechanisch uurwerk met een veer of een gewicht, wordt gevormd door een paar onderdelen: de veer of de gewichten, het z.g. anker en de ‘onrust’. Eigenlijk vormt de ‘onrust’ de kern van een uurwerk. Deze bepaalt de snelheid waarmee een mechanisch uurwerk loopt. Samen met de veer levert zij de kracht om in beweging te blijven. De onrust zorgt ervoor dat het anker los kan komen van het tandwiel dat verbonden is met de veer. Wanneer dit tandwiel weer wordt vastgezet door het anker, geeft het anker op haar beurt een zet aan de onrust en daarmee weer een impuls om verder te bewegen. Zo werken onrust en veer samen om de tijd te duiden. De veer of de gewichten geven richting aan het zoekende, de onrust is de dynamiek van dit zoeken en de tijd die voorbij gaat staat voor het leren dat het gevolg hiervan kan zijn. Het anker in het uurwerk verbindt de impulsen van de onrust en de veer. Enerzijds ver’ankerd’ deze het tandwiel van de veer en anderzijds geeft zij impulsen tot beweging. Kenmerkend voor de onrust is dus dat zij zowel vanuit zichzelf als van buiten tot beweging wordt aangezet. Zoals bij verwondering het ook een samengaan is van impulsen die van buiten komen en tegelijk een beweging van binnen uit om dit tegemoet te treden.

Dit alles dus leidt dus in de woorden van Bjørkvold tot het ‘leren’. Leren heeft te maken met iets eigen maken wat je voorheen nog niet bezat. Na het proces van het leren ken je de wereld om je heen, of jezelf, of een handeling, iets beter dan vóór dit leren het geval was. Nu valt over leren natuurlijk heel veel te zeggen. Leren heeft zoveel verschillende gezichten. Leren kan gericht zijn op het verwerven van een vaardigheid, het kan mechanisch leren zijn, het kan gericht zijn op het verwerven van kennis en ga zo maar door. Vraag is welk ‘leren’ ‘hoort’ bij verwondering. Mijn vermoeden is dat hier geen eenduidig antwoord op te geven is maar in het algemeen zou ik willen stellen dat wanneer dit leren gericht is op ontwikkeling, op groei, op menswording dat dan de verwondering in haar element is.

Etymologie

In de etymologie wordt het woord verwondering geplaatst binnen een aantal verwante begrippen. Cornelis Verhoeven beschrijft in zijn boek ‘Inleiding tot de verwondering’ uit 1968, de verwondering in een hiërarchie van begrippen waarin hij achtereenvolgens verwondering,

verrassing, verbazing, verbijstering en ontzetting plaatst.

Opvallend is dat het woord 'verwondering' in het etymologisch woordenboek van Van Dale, niet wordt geduid, maar dat rechtstreeks wordt verwezen naar verbazing, verrassing, verbijstering. Dit ondanks het feit dat 'wonder' een toch belangrijk onderdeel is van het woord. Het is altijd mooi om te zoeken naar woorden in andere talen en hoe ze daar geduid worden. Tegelijk is het ook moeilijk om de equivalent van verwondering te vinden in andere talen. In het Engels kennen we 'to wonder'. Prachtig is dat hierin het wonder zo'n plek heeft. Tegelijk zit hierin ook het vragende. 'To wonder' wordt meestal vertaald met 'zich afvragen'. Het lijkt dan haast alweer een kaal begrip waarin zichzelf een vraag stelt, maar waarbij het de vraag is of 'het wonder' hierin nog een plek heeft.

In het Duits vinden we het mooie begrip 'Staunen'. "Zum Erstaunen bin ich da.", is in dit verband een veel geciteerde uitspraak van Goethe Deze geeft uitdrukking aan de grondhouding waarmee Goethe de wereld tegemoet is getreden en van waaruit hij al kijkend naar de wereld en zich doorlopen vragen stellend, gekomen is tot zijn inzichten over metamorfosen bij de planten, zijn kleurenleer en nog veel meer inzichten. De inzichten van Goethe kwamen voort uit een fenomenologische blik. De basis van de fenomenologische blik in de wereld zit ook vooral in het vermogen om met een onbevangen blik, vragen stellend de verschijnselen tegemoet te treden.

Laten we nu eens kijken naar die begrippen die zich in het Nederlands scharen rondom de verwondering en die Verhoeven in zijn hiërarchie plaatst.

Verrassen komt van het Middelnederlandse 'vorraschen', wat betekent iemand te vlug af zijn. Denk maar aan het woord 'ras'. "Van je ras, ras, ras, rijdt de koning..." Ras betekent vlug. Verrassen is een onverwacht treffen, een onverwacht verblijden, maar ook overrompelen, listig beroven. Aanvankelijk was de betekenis dus veel 'listiger' dan momenteel wanneer wij iemand verrassen. Eigenlijk is in het huidige gebruik verrassing vooral een stemming. Er hoeft eigenlijk niets mee. Ik ben gewoon verrast, meestal ook nog eens aangenaam, een enkele keer is dit een onaangename verrassing. Een verrassing is wel een ingreep in het leven. Een onverwachte wending die maakt dat ik opnieuw even plaats moet bepalen. Ik meende ergens te zijn, maar ik blijf toch ineens ergens anders te zijn. Een surprise. Kijken we vanuit de hierboven beschreven drie begrippen dat speelt hierin de onrust zeker een rol, maar het leren en het zoeken zijn zeker minder prominent onderdeel van de verrassing.

Verbazing komt van 'bazelen'. Dat kennen we wel. We weten dat het niet helemaal goed is wanneer iemand aan het bazelen is. Dan heeft het te weinig richting, het leidt niet ergens heen. De grondbetekenis is iemand in verwarring brengen, raaskallen, gek zijn, ijlen. Wanneer ik uitspreek dat iets mij verbaast dan is het blijkbaar anders dan ik gedacht had. Iets van mijn eigen concepten vermengt zich met dat wat mij tegenkomt. Er zit dus altijd iets van mijn eigen verwachting opgenomen in de verbazing. Misschien is dat ook wel het 'bazige' in de verbazing. Je zou dus kunnen zeggen dat verbazing meer met het conceptuele, met het denken te doen heeft. Daarin zit een belangrijk verschil met de verwondering, die meer vanuit het hart komt en (in eerste instantie) tot het hart spreekt, zoals in de uitspraak van Augustinus bij aanvang van dit artikel.

Dan komen we bij verbijsteren. Dit komt van het Middelnederlandse 'verbisteren' waarin het woord 'bijster' zit wat staat voor niet meer wetend. Verbijstering gaat om verdwalen, afhandig maken, bederven, verwarren van de geest. Het verstart een mens eigenlijk. Bij verbijstering staat het leren eigenlijk stil, is er geen onrust meer maar stilstand. "Ik weet niet meer wat ik hierop zeggen moet, ik ben totaal verbijsterd." Geen eigen concept, maar ook geen eigen gevoel geeft toegang tot het verschijnsel wat zich aandient. Ik heb (even) geen ingang tot de verschijnselen.

BIJ ontzetting wordt de verstarung van de verbijstering weer doorbroken maar ontvouwt zich als het ware een haast primitief soort verzet, waarbij het eigene zich keert tegen dat wat buiten komt. Niets meer zoeken, niets meer onrust, niets meer leren. Ik wil alleen nog maar veranderen wat mij tegemoet komt, maar ik heb niets in handen om dit te veranderen. Ik ben dan ook sterk onthand. Deze machteloosheid kleurt de ontzetting.

Het kind

Vanuit deze begrippenverklaringen wordt het begrijpelijk waarom de verwondering zo met het kleine kind is verbonden. Het kleine kind is weinig verrast, omdat het nog geen verwachting heeft. Er is dus nog geen sprake van dat iets hem of haar 'aangenaam kan treffen'. De vraag is of de gevoelswereld van het kind al zo ver is dat deze zich laat treffen. Ook verbaast het kind zich nog niet als zodanig want er is nog weinig eigen concept om iets wat het ontmoet tegen af te zetten. Verbijstering en ontzetting zijn ook stemmingen die minder aanwezig zijn, omdat het kind hier van binnenuit nog weinig tegen te bieden heeft. De denkwereld is nog niet eigen gemaakt, de gevoelswereld is nog niet persoonlijk geworden. Alleen de wereld van de wil, de wereld van het doen, staat wijd open. Al doende leer het kind de wereld kennen, al doende ontdekt het de wereld. Dat is wat verwondering doet, het zet aan tot ontdekken en tot het leren kennen, tot het onderzoeken en uiteindelijk tot het begrijpen. Mooi is in al die woorden de samenstelling van twee woorden. Ver-wonderen: tot wonder maken, ont-dekken: van het dekzeil ontdoen, onder-zoeken: er onder kijken, be-grijpen: het kunnen pakken.

Omdat alles nieuw is voor het kleine kind is alles een wonder. En dus stelt het kind haar vragen. Eindeloos die vraag naar 'waarom?'. Waarom, waarom, waarom? Dit is meestal geen vraag naar achterliggende theorieën, of definities en formules want deze leiden meestal niet direct tot het kunnen 'grijpen', 'dekken' of 'zoeken', en maken het zeker niet tot een wonder. Dat zijn verklaringen. Ver-klaring is misschien voor latere leeftijd, wanneer de behoefte er ook is om meer klaarheid te krijgen.

De verwondering

Laten we proberen nog eens wat op een rij te krijgen aangaande verwondering. In het boek van Verhoeven, een gedegen verslag naar zijn filosofische zoektocht naar dit wonderlijke begrip staat veel wat kan helpen inzicht te krijgen hierin. Ik heb al regelmatig gewezen op de relatie met het kind. Ook Verhoeven geeft dit op een mooie manier aan: "Verwondering is alleen mogelijk vanuit een geborgenheid, en als het gevoel van geborgenheid kinderlijk is, kunnen we ook zeggen dat de verwondering iets kinderlijks heeft. Dat kinderlijke is dan niet het kinderlijke van wie een kind is gebleven; het is veeleer het kinderlijke van wie een kind is geworden. Het kinderlijke is geen rudiment, maar een verworvenheid, misschien de belangrijkste. En in zoverre het kinderlijke een verworvenheid is, kan ook de gave van de verwondering worden verworven (en kan een inleiding tot de verwondering zinvol zijn)." (C. Verhoeven 35) Wanneer dit zich verplaatst naar de (meer) volwassen mens, verandert de verwondering vanzelfsprekend. Het is niet de bedoeling om als volwassene met diezelfde onbevangen, haast naïeve openheid de wereld tegemoet te treden. Wel hoop je dat iets behouden blijft. Hier haalt Verhoeven Buytendijk aan die zegt: "Het verwonderen wordt gekenmerkt door een halt maken van het bewustzijn voor de dichte en massieve facticiteit (*Woord komt van J.P. Sartre en staat voor het 'gegevene', MO*) van een waargenomen zaak. Tegelijk is dit halt maken, dat men aandacht noemt, doordrongen van het voorgevoel van de mogelijkheid dat de zaak doorlicht wordt. Het nieuwe, waarover men zich verwondert, moet op de een of andere wijze bekende trekken hebben, een zekere vertrouwdheid veronderstellen." (Buytendijk, 1958, 'Das Menschliche')

Verwondering is een manier van kijken, van luisteren en open staan. Het is een poort naar nieuwe dingen, naar nieuw begrip, naar een nieuw weten. Tegelijk is het een attitude van onbevangenheid in het ontvangen van de dingen om mij heen. Het prikkelt en nodigt uit. Het maakt de ontdekkingsdrift in mij wakker. De poort van het vragen staat wijd open. Bij het kind uit zich dit als aangegeven in de doorlopende 'waarom' vraag. En wat heel wezenlijk is aan de verwondering is dat het optreedt wanneer iets zich aan mij voordoet wat zich net buiten het mij bekende en vertrouwde waarnemings-, belevings- of begrippenkader plaatst. Het roept dan de wens, het verlangen, de drang op om de deur te openen naar die naast-

gelegen werkelijkheid. Mooi aan de verwondering is, dat het geen angst in boezemt. Wanneer dat gebeurt zijn we uit de verwondering. Als het werkelijk angst wordt, komen we terecht in verbijstering namelijk.

Zo opent de verwondering voor het kind de wereld waarin hij thuis wil raken. Het is voor het kind een weg vanuit het niet weten, wat eigenlijk geen niet weten is maar een nog verbonden zijn met een andere realiteit. Vanuit een sterk verbonden zijn met een niet fysieke wereld baant het zich een weg in de fysieke wereld en vraagt zich af wat de verbinding is tussen wat het in zijn nachtelijke leven als realiteit ervaart en de hem omringende fysieke af-druk van de geestelijke realiteit. Daarin ligt volgens mij het wezenlijke van de kinderlijke blik besloten. Het vraagt niet om natuurwetenschappelijke verklaringen voor de verschijnselen, maar zoekt naar de verbinding. Voor de volwassen mens is verwondering de kracht die hem helpt de andere kant op. De volwassen mens is in zekere zin geketend aan de hem omringende fysiek-materiele wereld. De verwondering helpt hem daar doorheen de zoektocht aan te gaan naar de oorsprong. En daar zit ook het wezenlijke van het muzikale. Muziek vormt in al zijn facetten een brug tussen fysieke en geestelijke wereld. De houding van verwondering helpt de mens om te leren begrijpen hoe in de muziek geestelijke realiteiten worden uitgedrukt en hoe muziek een weg terug kan bereiden vanuit de 'harde werkelijkheid' naar werelden die even reëel zijn maar niet met de zelfde handen en hetzelfde intellect te bevatten zijn. In het prachtige gedicht van Eichendorff drukt de dichter het als volgt uit:

“Schläft ein Lied in alle Dingen
Die da träumen fort und fort
Und die Welt hebt an zu singen
Triffst du nur das Zauberwort.”

Het is bedoeld als metafoor van het werk van de dichter, maar dichter nog dan bij de dichter, staat dit gedicht bij de musicus die in staat is in de fysieke wereld iets tot klinken te laten komen wat ons terug herinnert aan de oorsprong van alles, toen de geest zich vanuit muzikale wetmatigheden verdichtte tot materie.

Marcel van Os

Literatuur:

- Bjørkvold, J-R. (1992), *De Muzische mens*
- Verhoeven, C (1967), *Inleiding tot de verwondering*